

Фундатори української психології

Спільний українсько-російський проект, що зреалізований у минулому році у вигляді окремого спецвипуску журналу “Психологія і суспільство” (2011. — №2. — 190 с.), присвячений 85-річчю від дня народження видатного вітчизняного психолога В.А. Роменця, спричинив низку концептуально різноспрямованих, переважно резонансних і вельми перспективних, досліджень, котрі проливають світло істини на багатий ужинками творчий шлях цього славного сина української землі. Тому менше ніж через рік з'ясувалося, що згаданий спецвипуск став не стільки підсумком, скільки початком для проведення ґрунтовних філософсько-психологічних розвідок у сфері соціогуманітарної проблематики. Нижче пропонується кілька матеріалів зазначеного амплуа. Редакція й надалі друкуватиме результати оригінальних досліджень, запрошує всіх небайдужих до долі української психології науковців узяти участь у розвитку сучасної історико-психологічної науки.

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

ВЧИНКОВА ПРИРОДА ПРАКТИКИ (філософсько-психологічна інтерпретація творчого діалогу В.А. Роменця із М.М. Бахтіним)

Шамсутдін АЛІЄВ, Петро М'ЯСОЇД, Анатолій В. ФУРМАН

Copyright © 2012

Постановка проблеми. Настільки б мислителі різних епох і світоглядів не відрізнялися ідеями та позиціями, відкрито чи приховано вони визнають істинність того, що людина живе практично. Саме у практиці приховані “загадки” і “розгадки”, якщо не людської дійсності загалом, то принаймні речей непересічного – сенсожиттєвого характеру. Категорія *практики* присутня навіть тоді, коли мовиться не про саму практику, а про людину та спосіб її буття.

У психології, з її увагою до конкретного у людському існуванні, ця категорія здебільшого губиться. Людина виокремлюється зі світу, постає з боку “внутрішнього”, якщо не протиставленого, то позбавленого життєвих зв'язків із “зовнішнім”. Це атрибутивна ознака суб'єкт-об'єктної, картезіанської, упродовж століть пануючої, психології. Зміни настають разом із усвідомленням, що шлях подолання картезіанства і вихід із породженої ним методологічної кризи психології пролягає саме через

категорію практики. У першій третині ХХ століття озброєні цією ідеєю С.Л. Рубінштейн, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв виступають із програмою “нової психології” і розгортають у цьому напрямку оригінальні теоретичні побудови. Особливе місце у вказаному поступі-розвитку теоретичної свідомості належить **В.А. Роменцю.**

Поступ мав би продовжуватися, однак вже учні згаданих учених, заявляючи, що відповідають на виклики нової доби, роблять крок у зворотному напрямі. На місці категорії *п р а к т и к и* з'являється *категорія суб'єкта.* Психологія, начебто, повертається обличчям до людини, насправді ж вона прямує у своє картезіанське минуле.

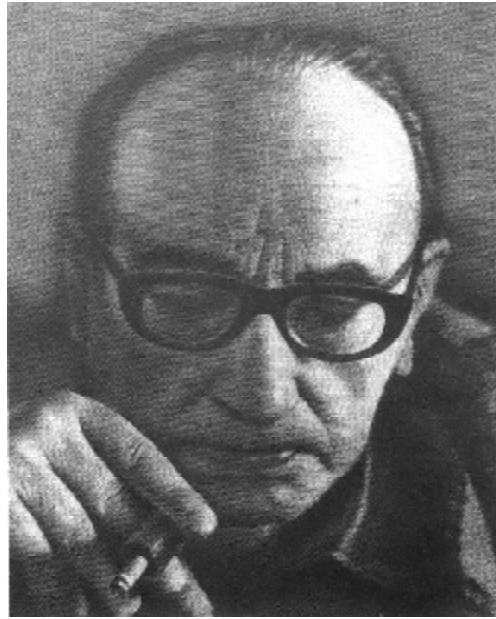
Категорія *п р а к т и к и* найповніше розробляється у *філософії марксизму*, далі починає експлуатуватися ідеологами тоталітарної держави, де її зміст у процесі “комуністичного будівництва” вихолощується. Категорія постає у прагматичних, інструментальних, техніко-виробничих формоутвореннях та

уявленнях. Попри те, що значущі інтенції *феномена практики* стосовно долі світу, людини, історії марксизм зберігає, сам усе ж тяжіє до виробничо-технічного розуміння його природи. Не дивно, що психологи-марксистки зазвичай оминають увагою справжній зміст специфічного способу людського буття, зосереджуються на самому по собі психічному і втрачають можливість бачення людської реальності у всій її повності та багатозмістовності. Ще більше це стосується психологів, які взагалі не усвідомлюють категорію *практики* як інструмент здійснення найскладнішої теоретико-методологічної роботи у сфері психодуховного повсякдення людини та його безмежних ковітальних формовиявів.

Щоб наповнити названу категорію важливим для психології змістом, потрібно передусім осмислити *практику як вчинок-освоєння*, як творчість людини у світі і як творення нею власного усупільненого буття і самої себе.

ПРАКТИКА ЯК ОСВОЄННЯ І ВЧИНОК

Тенденція до тлумачення практики як вчинкової природи освоєння-творчості простежується у філософії, починаючи з другої третини ХХ століття. Вирішуючи нагальні проблеми людського існування, шукаючи вихід зі стану глобальної кризи, у який увійшло людство, здійснюючи своє буття суто виробничим способом, мислителі, передовсім М. Шеллер, Х. Ортега-і-Гассет, особливо М. Гайдеггер, а також представники неомарксизму та постмодернізму, відкривають неосвоєні

Михайло БАХТІН
(1895–1975)

диктату об'єктивізму, метафізики, модерного світобачення людини, її місця і ролі у світі. Психологи говорять про особистість та її свободу, пишуться тим, що "подолали"

Володимир РОМЕНЕЦЬ
(1926–1998)

принцип детермінізму, що відтепер вільно пишуть про людську суб'єктивність та суб'єктність [1; 11; 18; 29; 35]. Натомість не помічають, що позбавляють людину практики, отже відривають та ізолюють її від світу, буття, повсякдення. Категорія *суб'єкта* з'являється у психології внаслідок об'єктивістського підходу до парадигмального опрацювання дійсності. Начебто парадокс, насправді ж – наслідок нехтування категорією практики як відлуння майже тотального методологічного невігластва в науковому співтоваристві психологів.

Практична людська діяльність, а Володимир Андрійович Роменець це розуміє як ніхто інший, завжди насичена *вчинковим змістом*, наповнює людське життя конкретикою, робить його повнокровним, творчим, досконалим. Йому очевидно, що, лише вчинковим способом

аспекти практики. Надії покладаються на *новий тип раціональності* або метафізичності, в якому вбачається засіб виходу на сутнісно оновлену історичність, покликану явити цілісність людського буття, розмаїття зв'язків, що поєднують людину із собою, світом, буттям, часом. Усвідомлюється *спів-буттєва місія філософського мислення*, якому належить здійснити прорив у царині ставлення людини до світу і самої себе та здолати проблеми, породжені техногенно узмістовленим способом її буття.

У психології, й у новітній час також, з особливою потугою постають недоліки

освоюючи світ, людина досягає повноти буття-повсякдення. Звідси, власне, й уможливується крок до розуміння **практики як освоєння-вчинку** [15], що конкретизує *ідею практики як освоєння* [13; 14].

Практична діяльність людини починає усвідомлюватися через технологічний термін “дія” (act), що використовується в механіці XVII століття, тоді як за вчинком закріплюється багатозначне слово “діяння”, яким позначається присутність людини у світі, історії, сьогоденні. Практика не випадково входить у психологію або як динаміка, робота, набір операції, техніка виконання та її результати, або як міжособистісне, екзистенційне, морально-етичне, суто людське, тобто те, чим вона насправді просякнена й наповнена. Лише в останньому випадку відкриваються горизонти здійснення по-справжньому й достеменно практичного як буттєво-світowego, буттєво-людського та буттєво-самісного. При цьому *вчинковість – головна, визначальна, атрибутивна риса практики*. Саме у вчинках людей виходить на поверхню повсякдення потаємна сутність того, що існує, відбувається, уреальнюється. Пануюче в науці, зокрема й у психологічній, класичне теоретизування із властивим йому суб’єкт-об’єктивним підходом до людини і світу цій сутності не відповідає. Адже особа відокремлюється від світу, її життя-існування піддається забуттю, а якщо й згадується, то як чужа їй даність. Вона постає “абстрактном, притаманним окремому індивіду” (К. Маркс).

Серед психологів-марксистів С.Л. Рубінштейн [30], Л.С. Виготський [19], О.М. Леонтьєв [23] першими ставлять завдання ввести у психологію *категорію практики*. Останній робить це послідовно, з опорою на конкретно-науковий матеріал, апелюючи до поняття “предметна діяльність”. Однак діяльність у нього – все та ж дія, хоча й не механічна, проте технічна (звісно, у широкому розумінні цього слова). Світ для людини, чітко вказує він, постає об’єктом її діяльності як присвоєння надбань-продуктів суспільно-історичної практики. Психічне, будучи іманентною формою діяльності, набуває суспільно-історичного змісту і формується прижиттєво. Неважко побачити, що діяльність за такого розуміння – не практика, а *акт привласнення* її матеріальних та ідеальних утілень. О.М. Леонтьєв апелює до К. Маркса, однак С.Л. Рубінштейн, йому опонуючи, констатує неправильне

розуміння суті марксизму, зокрема – підміну категорії освоєння категорією присвоєння [32], точніше – привласнення. Водночас сам ґрунтовно тлумачить К. Маркса, рухається далі [31; 33], нашоувхується на породжені марксизмом обмеження, зрештою, “проводить лінію виходу за його межі” [34]. Під діяльністю Сергій Леонідович розуміє вже не лише предметно-практичне перетворення дійсності, а всі без винятку, включаючи й естетичне споглядання, форми освоєння людиною світу. Практика у його творчості – *вже не дія, а діяння*. Він повертається до ідеї живої людини у психології, з якої розпочинає свій творчий шлях, здійснює доленосні кроки вперед у розгадуванні її таїни, однак бракує часу – життя добігає кінця, а головне, що треба було сказати, не висловлене.

О.М. Леонтьєв про вчинок говорить побіжно, причому вчинок для нього є індивідуальним, а не всезагальним виміром психології людини (див. [37]). С.Л. Рубінштейн характеризує вчинок, проте лише в “Основах общей психологии”, у значенні дії-діяння. В.А. Роменець, відзначаючи це, додає: “Насправді будь-яка дія підноситься до вчинку тим більше, чим гострішою стає її внутрішня динаміка, суперечність її структури... Дія – це згорнутий, або ще нерозвинений учинок” [10, с. 180].

Тільки у творчості В.А. Роменця вчинок постає категорією, наповненою канонічним змістом безпосередньої присутності людини у світі, у найширшому форматі її власного існування-буття. Він – джерело, осередок, дух творення нових горизонтів істини, попри те, що слово “практика” у працях ученого майже не зустрічається. Виняток хіба становить текст, усього кілька сторінок, під назвою “Вчинкові засади рефлексивності: універсальність та відповідальність буття. М.М. Бахтін”. Володимир Андрійович досліджує фрагмент рукопису Михайла Михайловича, оприлюдненого після його смерті під назвами “Архитектоника поступка” [16] та “К философии поступка” [17]. Причому методом дослідження тут є *творчий діалог з автором*, хоча й відповідає йому, не сам автор, а *смыслеми* його тексту.

Історія психології спочатку об’єктивується, а потім існує у формі текстів, вивчаючи які психолог вступає у “творчий діалог з минулим”. У такий спосіб “властиві кожному вченому різні форми історичної рефлексії він переводить на вищий рівень і таким чином ви-

ступає як посередник між сучасним дослідником і великою низкою поколінь, що змінюють одне одного” [41, с. 9]. Отож діалог – невід’ємний момент ґрунтового теоретизування у психології, ланка одвічно триваючого процесу психологічного пізнання [5]. Через діалог із попередниками психолог вносить у розуміння справи, якою займається, своє особисте бачення, свій оригінальний світоглядний внесок. Він суб’єктно, відтак пристрасно й унікально, присутній у процесі, котрий досліджує, де діалог – внутрішній механізм уможливлення цього загалом закономірного процесу творення себе і предмета пізнання. Тому справжній психолог – це “завжди теоретик і практик в одній особі” (П.А. М’ясоїд) [див. 3].

Вочевидь згаданий текст В.А. Роменця, хоч і невеликий за обсягом, проте має непересічну культурну вагомість. В “Історії психології ХХ століття” це восьмий розділ [7, с. 133–138]. Пізніше він відтворюється у збірнику “*Ars vetus – Ars nova*”: М.М. Бахтін” під іншою, менш вдалою, на наш погляд, назвою: “Унікальність і відповідальність учинку як засади його рефлексивності” [9]¹. В ньому є й інші автори, котрі, вступаючи у полеміку із М.М. Бахтіним, дають підставу для висновку, що діалог є там, де один учений смислотвірно розуміє, про що насправді – за межею емпірично наявного – говорить інший.

У логічному сенсі В.А. Роменець йде паралельно із М.М. Бахтіним: розвиває близькі ідеї та підходи, розробляє, деталізує й рефлексивно упрозорує ідею вчинкової природи людського буття. На цей час основні моменти теорії вчинку вже опрацьовані, її автор діалогічно спілкується із М.М. Бахтіним, виходячи зі свого бачення онтофеноменології вчинку. Текст М.М. Бахтіна датується серединою 20-х років ХХ століття, хоча світ він побачив “через 60 років, уже після смерті автора” [7, с. 133]. Імовірно, що цей факт його створення Михайлом Михайловичем співпадає із роком народження Володимира Андрійовича. Однак вражає інше – разюча близькість логіко-змістових позицій стосовно розуміння суті вчинку, з одного боку, і практики як субстанційної основи людського буття – з іншого. А це вказує на те, що мислителі, будучи розділені в історії простором і часом, насправді вітально переповнені одним внутрішнім змістовленням,

сприймають гостро виклики буденності й миследіяльно на них відповідають. З філософського погляду, ними здійснюється прорив до світла істини, закритого за виробничо-технологічною догматикою, з психологічного – до нового бачення людини та її психіки, а відтак й до оновлення предмета психології.

ТЕКСТ І ЙОГО КОНТЕКСТИ

Обидва названих достойникаи розуміють, що переосмислення і насичення людської активності вчинковим змістом у часопросторі тотального домінування привласнювального ставлення людини до дійсності має виняткове світоглядно-методологічне значення, адже йдеться про сутнісно нове розуміння людини, логіки здійснення, методів осмислення та розвиткового перебігу феноменів людського буття, себто про те, що перед ними стоїть завдання великої філософської і загальнонаукової вагомості.

М.М. Бахтін розробляє *ідею вчинку-творчості*, спираючись на мисленнево освоєні пласти й організованості естетико-літературного досвіду. Однак це не перешкоджає йому надати своїм змістовленням загальнокультурної, передусім науково-філософської, значущості, що цілком закономірно, зважаючи на фактично невичерпний потенціал естетико-філологічних пошукувань у царині різнобічного осмислення будь-яких проявів людського буття. Загалом естетико-філологічний підхід перетинається з філософським і дає благодатний матеріал для розвитку соціогуманітарного пізнання. Натомість В.А. Роменець оперує іншим матеріалом – історико-психологічним, і зреалізовує інший підхід – культурологічний, у змістовому форматі якого історія психології є *історичною психологією людства*, а це закономірно ставить на перший план фундаментальні питання людського існування. Психологія стає філософією, філософія – психологією: так народжується психософія [11]. Інакше кажучи, В.А. Роменець, так само як і М.М. Бахтін, учинок осмислює як специфічно людський спосіб буття, а у підсумку вони обидва виходять на *розуміння практики як учинкове освоєння людиною дійсності*.

Судячи з тексту “Архітектоніки вчинку”, М.М. Бахтіну не були відомі праці К. Маркса,

¹ Цей текст піддається редагуванню, трапляються слова, яких немає у фактично прижиттєвій “Історії психології ХХ століття”, є посилання, яких не було раніше. З огляду на цю обставину, будемо користуватися першим текстом.

де людська практика буквально пронизана енергетикою освоєння (див. [26, с. 113–127; 27, с. 67–69, 432–434, 440] та ін.), проте він мисленнєво рухається у цьому напрямку не самотньо. В.А. Роменець помічає, що сучасники М.М. Бахтіна, зокрема М. Планк і А. Ейнштейн, також тяжіють до осмислення наукової активності і творчості як таких явищ людського практикування, котрі містять у собі *дух вчинковості*. І для них людина, котра вчиняє, є “головним вузлом світоглядних пошуків...” [7, с. 133]. І це справді так. Однак варто визнати, що у згаданих природознавців, так само як і в К. Маркса, практика продовжує фігурувати у своїй виробничо-технічній даності, будучи ув’язнена її жорсткими репродуктивними нормами і стандартами. Натомість і М.М. Бахтін, і В.А. Роменець підіймаються над наявними дослідженнями практики шляхом наповнення її людиновимірною конкретикою, передусім беруть до уваги вчинкову природу будь-якого практикування, всебічно і ґрунтовно осмислюючи вчинковий акт взаємин людини зі світом. Звідси постає проблематика переосмислення суті людського життя, прагнень, цінностей і підходів до способу особистого буття, що склалися на підґрунті власливої ХХ століттю філософії модерну, котра задає світоставлення, властиве індустріальній сучасності [38].

У всеосяжно вчинковому прочитанні способу людського буття висвітлюються фундаментальні, смисложиттєві аспекти повсякдення самої людини і того, що і як вона творить. Даються відповіді на одвічні запитання: як людина утверджує себе у світі, чим є світ, буття, історія, час, як вони пов’язані з нею самою? Констатується обмеженість виробничо-практичного існування людини і, більше того, неможливість її психодуховного розвитку й належного самоствердження, лише виробляючи, привласнюючи дійсність. Світоглядно-методологічний підхід, що окреслюється таким чином, має безпосереднє відношення до психології, взятої з огляду на її істинне, за В.А. Роменцем, призначення: досліджувати власне людське у людині, пошуки нею самої себе і свого місця у світі. Відповідно, засади, ідеї і процеси людського буття, спосіб його існування, розуміння особи в історії загалом потрібно шукати у сфері освоювально-вчинкової активності. Про це саме пише й М.М. Бахтін: “Кожен психічний феномен, зокрема людська думка зі всім її змістом, становить індивідуально

відповідальний учинок. А із сукупності вчинків складається життя людини” [16, с. 183]. Отож *життя людини – це завжди перманентне вчинення*. Перефразовуючи Р. Декарта, цю ідею можна висловити так: “Я вчиняю, отже існую”.

В.А. Роменець солідарний із М.М. Бахтіним: будь-який учинково-практичний акт є втіленням життя людини у його цілісності і справжності. Учинок – це сама людина, адже в ньому вона сповна, без залишку, екзистенційно виражена, уреальнена, а відтак знаходить свої потреби, прагнення, можливості, здібності, розмаїття переживань, позаяк виступає не якимсь моментом, а цілісно, у повноті своєї актуально одвічної наявності у світі, як носій різноформного й багатоголосого буття. Вона виражена тут у своєму змісті-зчепленні всього світового і буттєвого у конкретному зрізі вічності – у миті свого існування, що триває “тут”, “зараз”. У цьому значенні, *вчинок утримує у собі і людину, і світ*, хоча й за умови, що людина не стоїть віч-на-віч зі світом, а безперервно взаємодіє з ним разом з іншими людьми, що має місце навіть тоді, коли поруч нікого немає. В.А. Роменець у цьому аналітичному зв’язку називає вчинок “комунікативним актом” [7, с. 736–737]. Оточення людини – близьке і віддалене – бере безпосередню участь у вчинковому акті. Це – важливий момент, який означає, що людина потрібно розкривається у вчинку саме як цілісність: як *у-світі-бутті*, як *я-у-світі* і як *світ-у-мені*. Отож мовиться про цілісність, де присутнє буття, що так чи інакше усвідомлюється людиною. Звідси походить сутнісна відмінність цієї цілісності від інших суб’єктних різновидів *у-світі-буття*.

Забезпечуючи єдність людини зі світом, буттям саме у такий спосіб, вчинок дозволяє їй розкритися екзистенційно, зреалізувати свою відкритість повсякденно бути – поводитися, діяти, вчиняти, творити тощо. Відтак у вчинку присутнє не тільки “особистісне”, “суб’єктивне” чи “суб’єктне”, а й, щонайголовніше, – “трансцендентне”. Іншими словами, в ньому присутнє буття – і людське, і позалюдське. У цьому й полягає квінтесенція вчинку. Поняття “суб’єкт учинку” (див. [11]) цю основоположність змістовно не лише не відображає, а навпаки – зводить нанівець. Учинок – не тільки і не стільки онтофеноменологічне, скільки трансцендентне, ноуменальне, що охоплює позамежне, нераціоналізоване, надприродне, зокрема й те, що виходить за

рамки матеріального людського світу, тобто характеризує не проявлене буття.

Наголосимо ще раз на очевидному для нас: у вчинку здійснюється єдність людини не тільки зі світом, а й із буттям. Останнє – більше ніж світ, це – мати-природа, Вічність, Бог, матеріальне, духовне та інші виміри-атрибути, якими воно є, існує. Життя, зокрема людське, – одне із формоутворень буття, яке лише через учинок отримує своє адекватне визначення, повновагому присутність, бого-подібне втілення. Там, де в бутті здійснюється людське спілкування, діяльність, споглядання, налагоджуються міжлюдські стосунки, там, де простори буття осяяні культурою, де людина пов'язана зі своїм оточенням, живе ним, виявляючи не тільки пізнавальну і свідому активність, а все своє ество, котре вміщує у себе багатоманітне природне довілля, суспільство та історію, – скрізь знаходимо світ та його даності і формовияви. За такого розуміння буття і світу, єдності людини з ними, неприпустимо зводити, а у сучасній, зокрема українській, психології зазвичай саме так і відбувається, реальну людину до суб'єкта, у тому числі суб'єкта життєдіяльності. Останній передбачає наявність об'єкта, що протистоїть йому. В результаті світ “розсікається” надвоє, і хоча говорять про акти опосередкування суб'єкта, все ж у своїх намаганнях і діяннях він, головню з допомогою техніки привласнення світу і самого себе, – знеособлює довілля і власне Я, експлуатує і виснажує їх благодатну енергетику, а, з огляду на реальний стан речей, почасти й знищує їхні життєві ресурси. Вчинок – не опосередкування взаємин людини зі світом, це самі ці взаємини у їх самоорганізаційній цілісності і процесній циклічності, форма їхнього розиткового існування у часопросторі життєвого шляху особи-громадянина.

Обидва названих мислителі свідомі того, що людське і світове (також буттєве загалом) у вчинку настільки взаємно пов'язані, що далеко не просто встановити, що в ньому “є особове й що понад особове” [7, с. 134]. Кожен учинок у цьому витлумаченні – це водночас конкретне й унікальне, єдине й неповторне, тобто феномен і ноумен у їх діалектичній єдності, що спричинено співприсутністю в ньому проявленого буття і не проявленого трансцендентного.

Будь-який учинок у життєреалізуванні екзистенційно зорієнтованої людини насправді становить ланцюг актів. Тому М.М. Бахтін і

говорить, що вчинок – це “момент життя”. Тоді практика як процес здійснення життєпотокую людини у світі в контексті її з буття – це завжди сукупність, а точніше – шерг взаємопов'язаних учинків, серед яких, очевидно, є найважливіший, сенсовизначальний, доленосний. І, говорячи про людину, з'ясовуючи, хто вона, чим і як живе, на що здатна, куди спрямована, важливо проаналізувати та осмислити саме такий учинок. Тоді й інші її діяння, що підводять до його розуміння, або ж логічно витікають із нього, знайдуть своє витлумачення та оцінку.

Не випадково М.М. Бахтін і В.А. Роменець ведуть мову переважно не стільки про вчинки людини, про вчинковість як рису людського практикування, про вчинкову практику в цілому, скільки про одиничний індивідуальний учинок. Саме він і виявляє всі аспекти і горизонти життєздійснення конкретної людини – від світогляду й до того, що і як вона робить у певний момент часу, яким внутрішнім змістом наповнює хвилини свого життя, як ставиться до інших людей, близького і віддаленого довілля. Вочевидь у повсякденні кожної людини зустрічаються переломні вчинки-події, котрі якщо не назавжди, то надовго спричиняють спрямування її життєвих помислів і зусиль. Одного такого “голгофного” вчинку досить, щоб зрозуміти, а отже і пояснити не лише людину, а й події та справи суб'єктного оточення, що більшою чи меншою мірою дотичні до її діянь. Ось чому кожен із нас першочергово зобов'язаний радикальній і доленосній події у своєму житті, котра запалила енергетику вчинкового самотворення й особистісно сформувала таким, яким є сьогодні. Мовимо про індивідуальне, взяте з огляду на всезагальне, індивідуальне, яке просякнене сенсом всезагального існування-проживання.

“Голгофними” вчинками позначений “хресний хід” всесвітньої історії, на що неодноразово у своїх працях наголошує В.А. Роменець (див.: [6, с. 14–26, 538–540; 8]). Кожне переломне зрушення в історичному становленні народів, культур, країн, метафорично кажучи, зобов'язане вчинку; кожна радикальна подія у житті окремої людини – це вчинок; і людство, і кожен із нас “несе свій хрест”, за яким перебуває доленосний учинок. Отож *усе загальне у вчинку знаходить індивідуалізовану форму виявлення, “дистиллюється в одиничному”*. Ідею єдності історичного і логічного у поступі в історії психології і

психології людства, яку обстоює український учений, варто продовжити: історико-логічне переломлюється через психологічне й у ньому себе знаходить як збагачена й умістовлена даність [5].

Осягнути, за яких обставин здійснюється вчинок, які процеси і події він актуалізує сам, – це найважливіше у рефлексивному проясненні конкретики людської психіки, історичної подієвості, людського співбуття в цілому. Пошукам адекватного вирішення цього завдання й присвячена теорія вчинку В.А. Роменця, що методологічно спирається на відомі здобутки М.М. Бахтіна.

ВЧИНОК ЯК ДОЛУЧЕННЯ ЛЮДИНИ ДО БУТТЯ

Будучи одиничним актом діяльної екзистенції, людського буття, вчинок у жодному разі не може бути зредукований до якихось однобічних, на кшталт аристотелівських “розум – почуття – воля”, психологічних моментів. Він – завжди багатоаспектний і процесний за перебігом, уміщає людину як цілісність, характеризує її як конкретний просторово-часовий і значеннєво-смысловий зрізи буття. *Вчинок як екзистенція – людино-світлова, буттєва вічність, нескінченність у миті* або, говорячи словами М.М. Бахтіна, – “хронотопі” як часовому, просторовому і смысловому пунктах буття. Навіть у формах суто духовної активності він не зводиться до технологічних, зафіксованих у модерні, проявів людської ковитальності. Навіть коли перед нами “чистий” інтелектуальний акт, то це також конечно-безконечний у-бутті-вчинок, лишень певного, – локального та специфічного – психологічного умістовлення.

Думка, мислення, так як це розуміють М.М. Бахтін і В.А. Роменець, не має нічого спільного з думкою у її гносеологічному, а тим більше класичному, науковому баченні. В останньому випадку уявлення про людську думку, навіть коли вона тлумачиться як діяльність, формується на споглядальній основі в контексті виробничо-метафізичного модерного дискурсу й значеннєво обмежується терміном “ratio”. За такого абстрактного, суб’єкт-об’єктно розмежованого, емпіричного думання, мислення яке поєднує або роз’єднує, обчислює, передбачає, рефлексує тощо, тобто оперує думкою на кшталт маніпуляції речами, втрачається людина, котра мислить, її індивідуаль-

ність, неповторність, а відтак і її зв’язок із реальним буттям і навіть з уречевленим світом. Водночас, не відчуваючи себе унікальністю, неповторністю, особа не переживає глибинно-вершинної причетності до всього, що її оточує. Тоді світ – усього лиш об’єкт пізнання і перетворення, предмет культурно-ситуаційної діяльності мислення, а не його даність, мислення, екзистенція, життєдайність, що в ньому іманентно присутні. Увага психолога, котрий зазначеним чином досліджує мислення, прикута начебто до “суб’єктивності”, хоча суб’єктивність – це, звісно, не індивідуальність, не унікальність як одиничність чи окремішність, а безпосередня причетність людини до світу і до буття. М.М. Бахтін і В.А. Роменець заперечують вказане розуміння мислення і взагалі відкидають таке світоставлення.

В окресленому аналітико-змістовому форматі показовим є таке персоніфіковане узагальнення Володимира Андрійовича: “Теоретичний світ, – цитує він М.М. Бахтіна, – отриманий у принциповому абстрагуванні від факту мого одиничного буття і морального смыслу цього факту – немов мене і не було, і це поняття буття, для якого байдужим є центральний для мене факт моєї єдиної дійсності, залученості до буття, що не може визначити моє життя як відповідальне вчинення, не може дати жодних критеріїв для життя практики, життя вчинку, не в ньому я живу. Якби таке буття було одне, мене не було б” [7, с. 134]. Окремо зауважимо, що нічого сутнісно нового у спосіб осмислення піднятої проблематики не вносить заміна поняття “суб’єктивність” поняттям “суб’єкт”. Суб’єкт так само далекий від буття, як і та суб’єктивність, котра виявляє до буття обмежено активне – привласнювальне, споживацьке – ставлення. Зважаючи на отримані наразі результати такого ставлення, варто, перефразовуючи тепер уже Михайла Михайловича, сказати: “Якщо буття існує поза мною, то з огляду на те, яким воно є, краще мене не було б”.

Наші опоненти, як не парадоксально, можуть знайти у цій методологічній позиції той самий суб’єктивізм, з яким боремося. Проте лише ті, для яких учинок – прояв виробництва, присвоєння, опанування, а також технологія, стосунки між “атомами суспільства”, а не живий рух-поступ свідомої особи в олюдненому світі до найширших горизонтів власного буття. Очевидно, коли дослідними намагаються поєднати роз’єднані від першопочатку

речі, причому в тому місці, де “роз’єднання” відбулося, з цього нічого не виходить. Розмови на кшталт того, що якоюсь із теорій не враховується “Я”, індивідуальність з її неповторністю (тут доречно запитати: а в якій теорії це враховується?), свідчать про єдине: учасники розмови хочуть з’єднати те, що вже роз’єднали, не кажучи вже про суто методологічну помилку: теорія має зовсім інше функціональне поле дії, передусім її призначення – встановлювати незмінні причинно-наслідкові зв’язки у вигляді законів і закономірностей, а не відображати неповторність, чим більш успішно зайнята, скажімо, езотерика. У тому-то й полягає призначення вчинку, вчинкової активності як безпосереднього практикування, що тут взаємопов’язано, обопільно творять і людина, і буття. І лише в такому взаємопроникненому процесі творення перша відкриває й утілює у повсякдення істину, а друге виявляє субстанційні локальності людськості і знаходить свій сенс в еталонній людяності індивідуальної, групової чи колективної організованості. Жодним іншим чином людині перебувати й утверджуватися у бутті неможливо. Будь-які апеляції до існування “індивідуальної”, “теоретичної”, “deskриптивної” тощо істини вказують лише на те, що її палкі шукачі й віртуальні натхненники залишаються на споглядальній, суб’єкт-об’єктно обмеженій, позиції, котру, проте, засуджують як неповну, недосконалу або принаймні відносну.

В.А. Роменець пише про це недвозначно. Тільки у людській учинковості пізнавальний акт набуває рис “відповідального вчинку” лише у цьому разі осягається істина буття або постає буття як істина. Суто теоретичне пізнання (по-іншому – споглядально-метафізичне, модернове світоставлення) відсікає себе від буття-співбуття, отже й од справжньої істини – буття як істини, буття істини, істини буття. За М.М. Бахтіним, тут аргументація бездоганна: “Усі спроби теоретичного світу пробитися у дійсне “буття-подію” безнадійні. Не можна розімкнути теоретично пізнаний світ із позиції самого цього пізнання. Саме з акту

вчинку, а не з його теоретичної транскрипції, є вихід у його смисловий зміст, адже будь-який учинок реально завершується в бутті” [Там само, с. 135]².

Те, що свідомість так наполегливо прагне себе не втратити в істині, доходячи при цьому до суб’єктивізму, – симптоматично і навіть природно, проте не виправдано – дорога до істини стає довшою. Така свідомість достеменно не просякнута практикою життя, конкретне практичне існування людини залишається для неї відчуженим. Причому відчуження зачіпає і сам процес проживання особою буденності, а відтак чужим залишається й те, що здійснюється нею практично – у практиці, через практику та з допомогою практики. Напевно, так відбувається саме через неусвідомлюваний страх пропасти, щезнути у тому, що твориться чи створюється, існує як перебіг діяння. А ще глибше перебувають страх людини “розчинитися” у повсякденні і піти безслідно в небуття, загалом – страх смерті як невідомості. Задля цього свідомість вдається до “суб’єктивістських” хитрувань, оминаючи шлях самоствердження себе (“Я”) у світі, причому власному, особистому.

Нерідко саме так і вважають: у кожного суб’єкта є свій світ, своє буття. Насправді, світ один. Людина – як особистість, екзистенція, самобутне буття – у цьому світі “прокладає свій шлях”, утверджує себе як життєдайна сутність. Але утвердитися вона здатна лише завдяки вчинково-діяльному долученню до цілого, до світу, до буття. І рух-розвиток тут джерелить не стільки від людини, скільки від названої цілісності до і через неї, активізуючи її задатки-потенціал й актуалізуючи ресурси-здібності. Тому, категорично кажучи, немає “моєї істини”, є лише істина, яка існує для мене. Бо істина – Я-буття, Я-з-буттям, Я-у-бутті; вона, як зауважує М.О. Бердяєв, “є шлях і життя, а не об’єктивний предмет”. А всілякі гносеологічні (разом з науковими) спроби міркувати таку істину як об’єктивність чи суто суб’єктивність – не відповідають її суті. Я – не хтось такий дуже особливий, а

² Російське слово “событие”, а саме так у М.М. Бахтіна (див. [16, с. 185]), українською мовою у філософсько-психологічній літературі передається словом “подія”. У М. Гайдеггера [39] це вихідний термін, німецькою “Ereignis”. На наш погляд, російське “событие” і німецьке “Ereignis”, коли йдеться про усвідомлене життя людини у бутті, це зовсім не українське слово “подія”. Останнє вживається у значенні того, що відбувається з людиною і речами довкола неї. Російською це звучить як “происшествие”. Натомість зустріч людини з буттям, – далеко не проста, а щонайменше неординарна подія, тим паче – не швидкоплинний випадок (див. [15, с. 263–268]). Російське “событие” і німецьке “Ereignis” українською краще передати як “співбуття”. Тоді від взаємоприсутніх у творчості буття і людини вже, так би мовити, не сховатися. Принагідно зазначимо, що “подія” означає для нас те ж саме, що й для В.А. Роменця – “вчинок як подія”.

представник чи носій вищевказаного цілого (чи суспільства, чи світу), а тому реально існую, спроможний на свободу і діяння, виявляюся й утверджуюся в різних формах (образах, іпостасях, ролях тощо). І найважливіше, що все це мені доступно, що Я на це здатний, адже знаходжу себе завдяки буттю, через буття, у єдності з ним. Істина, де Я таким чином є, ествую, перебуваю, – це вже не знання-річ, не об'єкт чи суб'єкт самі собою, а щось абсолютно інше: те, що діяльно єднає мене із буттям, що утворює конкретику моєї співбуттєвості, або таке буття, де і Я є як його уреальнена цілісність.

ВЧИНОК ЯК ОСВОЄННЯ І ЯК ПРАКТИКА

Єднає людину з буттям не будь-яка творча активність, нехай навіть на найвищому, субстанційному рівні. Людина входить у буття тільки через *діяльність-освоєння*, неодмінно вчинково співорганізованих, про що вже неодноразово говорилося. Вчинком вона створює щось нове і так долучається до істини, котра перебуває у бутті. За такого, через вчинок-освоєння, долучення до істини і до буття взагалі. Людські справи перебувають у зовсім іншому, аніж за раціоналістично-привласнювальної, теоретичної, технологічної, тобто виробничої, активності. І це зрозуміло чому, адже людина життєздійснюється вже не через перетворення-привласнення, не технічно, а освоювально-продуктивно. Вона продукує своє довкілля і себе в ньому не самонадіяно і самовільно, як це має місце у випадку виробництва-споживання, а за сприяння інтенцій самого буття, тому – спів-буттєво і співбуттєво. Сам процес продукування зреалізовується не так, що людина створює потрібні собі предмети, нав'язуючи природі, суццюму чужі мірки і форми (що, знову ж таки, відбувається за владарювання інтересів виробництва), а саме *про-ду-кує їх*³. Ось чому перед нами творчість, де про-ду-кується суще, відтепер відкрите як самій людині, так і світу, іншим сущим. Лю-

дина так само суще, а тому сама продукується також у різний спосіб (виховується, здобуває освіту, окультурюється тощо). Вочевидь інакше як через учинкове освоєння нею буття це відбуватися не може.

У продуктивній діяльності людина творить власний предметний світ, окультурене оточення, створює також саму себе в багатогранній психодуховній повноті й відкритості. Вкотре повторимося, що вона аж ніяк не гвалтує дійсність нав'язуванням чужих їй мірок і форм, утілюючи свої егоцентричні спонукання, а творить учинково, не пориваючи безперервний зв'язок з буттям, дослухаючись до його викликів, опонуючи їх проблемності та впускаючи у власне життя тільки те, що відповідає векзистенційованому буттю і часу (останній, до речі, присутній не тільки зовні людини, а й усередині), попри те, що їх так чи інакше блокують суб'єктивні прагнення і цілі. Практична творчість як продукування – це повнолюдська, сутнісно комунікативна, відтак разом із буттям і часом, вчинкова активність творення “тут і тепер”. Людина, котра вчиняє, знаходить себе серед інших учасників співдіяльного буття в обачливо-уважному проникненні у його таємниці й змістовлення з орієнтацією на розуміння місця, ролі, потреб і запитів кожного. Відповідно до свого місця у цій співдіяльності вона себе поводить, збираючи і даючи імпульс руху-поступу як природо-буттєвим чинникам, так і людино-світовим засобам, які виводять на світло свідомості потаємно суще, непрявлено наявне, ноуменально феноменальне.

Не будучи винятковим і беззастережним “креатором” новин, людина, безперечно, не є монопольний суб'єкт життєдіяльності. Тим більше неприпустимо ставитися до всього, що лежить поза таким суб'єктом як до об'єкта активності. У продукуючому вчинку-освоєнні одночасно перебувають і об'єкт, і суб'єкт. Це – творення-співбуття, котре потребує морально-етичних, релігійних, вольових та інших форм людського самовираження. Отож до-

³ Українське слово “продукування” вдало передає російське слово “произведение”, будучи співзвучним романогерманському “production”. Натомість слово “творення”, що часом вживається як синонім “продукування”, майже не передає значення і конотації, які несуть у собі слова “произведение” і “production”. Щоправда, в українському і російському лексиконах, уже давно закріпилося слово “продуктивне”, взяте стосовно практичної діяльності, на протигагу діяльності репродуктивній. У цьому значенні прикметник “продуктивне” може стосуватися якого завгодно, зокрема технічного, різновиду діяльності. Ми ж вживаємо слово “продукування”, позаяк воно виражає особливий вид практикування – *діяльність-учинок-освоєння*. Прикметно, що у слов'янських мовах слова на “...ов”, “...ев”, “...ан”, “...ян”, “...ут”, “...ют” та низка інших, побутуючих у сучасних російській й українській мовах суфіксів відповідних слів, раніше означали творчу, можливо, навіть любовно-творчу активність у процесі поєднання-породження одних предметів чи речей іншими.

речно розуміти продукування як справжнє мистецтво, як творчість етичну, релігійну, художню [2; 15, с. 303-344; 21].

У продукуючому вчинянні людина не просто досліджує, як це відбувається в класичній науці, форми *виробляючої активності*, не лише відкриває, подібно до того, як це зазвичай роблять природознавці і суспільствознавці, а так творить спільно із буттям, світом, навколишніми речами, що останні відкриваються сутнісно і явлено, змістовно і формально, ідеально й реально. Тут наявне не відкриття, притаманне науковому дослідженню, а творення як одкровення – натхненне, пристрасне, поетичне. У цьому, власне, й полягає сутність учинку як освоєння, продукування, творчості, котрий має свої “точки біфуркації” (І. Пригожин), початок і завершення, тобто *вчинковий цикл* у повноті власного онтофеноменологічного дійства. Почасті людині достатньо зробити один-єдиний учинок, щоб докорінно перетворитися, неповторно перебудувати і себе, і своє довкілля. Це і є *вчинок-подія*, що утверджує всезагально-індивідуальний вимір людського життєреалізування.

Вчиняючи відверто поетично, здійснюючи акти спонтанного освоєння, людина не може загубитися, знеособитися, як це має місце у науковій творчості. Буття відкривається її особисто – глибинно персоніфіковано та вершинно індивідуально, – а тому вона удостоюється його відповідного одкровення. Поза екзистенційною зустріччю людини і буття, котра освячена одкровенням, загалом не було б омріяної чистодайної істини, натомість би квітували ілюзії, фантоми, ідоли натовпу. Проте у науці все рухається-змінюється по-іншому. Ч. Дарвін поспішає оприлюднити свіжо винайдену теорію еволюції, бо знає, що його можуть випередити. Про А. Ейнштейна також говорять, що в нього був потужний співавтор, котрий чомусь відійшов у тінь в оприлюдненні теорії відносності. Цілком ймовірно, що на місці одного великого вченого міг бути хтось інший. Наукові істини, так би мовити, витають у повітрі, тому доступні багатьом, причому не тільки в різний історичний час, а у приблизно однаковий. На противагу їм *істини буття* піддатливі лише тим, кому

внаслідок неймовірних зусиль і таланту відкриваються його таємниці. Це означає, що така істина дається вибраним, хоча й призначена для всіх. Відкрившись великому поету, мудрецю, легендарній людині у житті-творчості-вчинку, вона стає спільним надбанням. І без екстатичних, за В.А. Роменцем, надзусиль тут не обійтися. Ісус Христос свій Учинок здійснив, тепер – після його діяльного канонуподвигу – кожному “нести свій хрест”. Це несіння не має нічого спільного із “працею” у виробничій її даності, а саме такою вона є для буденної свідомості. Це зовсім інша за природою, суттю та уреальненням напруженість – усіх без винятку сил людської натури.

Не освоюючи дійсність, не вчиняючи, а лишень виробляючи-споживаючи, діючи раціонально у класично-науковому значенні, людина відсторонюється від буття, а відтак змертвляє форми і способи його проживання, існує не по-справжньому, не істинно. Її розколоте існування тоді пов'язується зі справжнім лише в опосередкованій, знову ж таки буттям, формі. Істина тут можлива, але як гносеологічно-наукова, що базується на виробничій практиці. Та вона не виражає людське буття всеохватно, не містить його екзистенцію. Де немає буття, котре переживається, усвідомлюється людиною у самій її активності, там не існує екзистенції, людського повсякдення, людини як особистості. За будь-якого історичного типу і різновиду практики, включаючи виробничу, особистість можлива за однієї умови, коли та вчинково освоєє дійсність⁴.

Людина, котра ковітально наповнена виробничим світоставленням й, відповідно, мисленням, як суб'єкт думки і творчості відчуває себе центром того, чим займається, висновує про себе за наслідками своїх дій і радіє, коли останні розширюють поле її можливостей. Для самої себе вона – “міра всіх речей”, для інших – егоцентрична позиція, з якою треба рахуватися, щоб уникнути загрози їхньому існуванню. Адже жодної відповідальності за інших, жодної турботи про них, не говорячи вже про природу, світ, вона у собі не несе. Натомість тиражує й нав'язує споживацькі бажання-прагнення. Навіть коли здійснюється щось таке, що видається за вчинок, при де-

⁴ Коротко кажучи, гносеологічно-наукова істина не має особистісного (екзистенційного, людино-буттєвого) плану. Йдеться про “способи”, “витрати”, “перешкоди”, “досягнення”, “закони”. Для такої істини не потрібна вчинкова активність, тут достатня активність-маніпуляція, активність-перетворення. Це – суто технічна, а отже безособистісна діяльність, нехай, навіть, предметами тут є думки, ідеї чи знання.

тальнішому розгляді виявляється, що це якась добродійна, філантропічна послуга, а у підсумку демонстрація загалу все тієї ж “міри всіх речей”. Навіть у кращому своєму варіанті така пізнавальна акція не виходить за межі міжлюдських взаємин. Це – предмет етики, але в односторонній, виробничо-технічній, гносеологічній, а не в онтологічній оболонці.

Зазначене проливає світло на те, чому М.М. Бахтін не втомлюється повторювати: вчинок неприпустимо обмежувати класичною раціоналістично-споглядальною даністю, за якою перебувають операції, маніпулювання речами, людьми, їхніми душевними станами, продуктами діяльності, що насичені значеннями і змістом виробничо-технічного поводження людини в реаліях повсякдення. Так соціальна дійсність стає “зречефікованою” (Г.С. Батищев), позбавленою справжньої суті. Визначальним моментом тут стають втрати, зусилля, енергоємність, процедури, технологія, методика, що застосовуються головно задля подоланню опору, перетворення, переміщення якихсь предметів у часі і просторі. Абстрактно-узагальненим різновидом такого маніпулювання є об’єктивістське світоставлення зі всіма похідними від нього формами активності людей⁵.

Аналогічно своєю формою постає людська активність у психології, зокрема у діяльнорному підході, витоки якого, як відомо, наявні в марксизмі (див. [21; 22; 28; 36; 40]). *Вчинковий підхід у сфері психології сутнісно не узгоджується з діяльним.* Вони просто несумісні, тому цілком закономірно, що О.М. Леонтьєв не бачить можливості говорити про живу, співбуттєву особистість, і настільки “занурює” її у предметну діяльність (фактично, ототожнює з нею), що виключає зі сфери

спілкування (див. [25]). Долаючи обмеженість такого підходу, С.Л. Рубінштейн у своїй останній праці не лише розширено тлумачить діяльність (як будь-яку форму освоєння світу), а саме у цьому зв’язку обґрунтовує ідею *людини-усередині-буття*⁶.

“ВЧИНОК РОЗКРИВАЄ СВІТ ЗСЕРЕДИНИ”

Вчинок – ні об’єктивний, ні суб’єктивний, він більше, ніж те й інше, причому разом узяті. Коли ж його намагаються подати у “суб’єктному” вимірі, то це призводить до його технізації, тобто до зведення до об’єкта науково-теоретичного пізнання, на жаль, далекого від розуміння справжньої вчинковості. У такий спосіб учинок переводиться у площину спрощеного – суб’єкт-об’єктного – бачення суті людського існування. Тому залишається видати за вчинок насправді йому чужий, спустошений наявною об’єктивністю, світ науковця, теоретика, будь-кого, хто має справу з діяльністю-виробництвом і не мислить ніякої іншої реальності. Навіть якщо це подається як творчість, усе ж вона перебуває поза буттям, постає як технологічне перетворення речей, їх пристосування до дійсності, але не як екзистенційне творення людиною дійсності. Давайте просто вчитаємося в те, про що, перекликаючись із М.М. Бахтіним, пише В.А. Роменець: “Абстрагований від акту вчинку *смісловий зміст* можна скласти в якесь уявне єдине буття. Проте це не єдине буття, в якому ми живемо і вмираємо, в якому здійснюється наш відповідальний вчинок; воно принципово чуже живій історичності. І людина повинна включати себе в світ реальний, дійсний, а не в світ готового, завершеного теоретичного буття” [7, с. 134]. Сутнісно це та ж ідея людини-усередині-буття

⁵ Технологічні маніпуляції людини з речами виражаються словом “дія” або ж “діяльність”. Зрозуміло, що за такої діяльності повністю ігнорується те, що в ній неповторно, унікально, буттєво наявно. Однозначно кажучи, тут нічого не залишається, крім голих технічних, процедурних операцій над “речами” як над предметами праці. Отож присутність реалій життя тут не передбачається, натомість зберігається гола форма, бездушна, уречевлена застигла даність, присутня, як сказав би М. Гайдеггер, “станом-у-наявності”. Іншими словами, буття, світ, історія та й сама людина за такого світоставлення тут просто знівельовані. Це усього лиш вираз (функція, засіб) бездушної, безбуттєвої техновимірної активності. Не дивно, що таке, позбавлене вчинкового джерела, здійснення людської активності породжує глобальні колізії, розколює світ, людське буття, позбавляє сучасника перспективи на майбутнє, у тому числі й на спасіння.

⁶ Діяльність і свідомість – способи існування людини, проте такими самими способами є етичні, естетичні, моральні переживання, любов людини до людини, до світу. Психічне – не просто відображення буття, а така атрибутивна ознака людини, через яку отримує визначення і вона, і світ. Людина – суспільно-історична істота, їй належить узяти на себе відповідальність за свої дії та організувати життя за законами людяності, краси, добра, любові. Скажімо, любов – це чинник утвердження людського існування, найперша і найгостріша потреба людини, акт її єднання із собіподібними, умова неповторності й довершеності індивідуального життя, віддзеркалення в ньому навколишніх. Це ставлення не лише до “ближнього”, а й до “далекого” у його конкретному й водночас ідеальному, всезагальному, загальнолюдському проявах. “Сенс людського життя – бути джерелом світла і тепла для інших людей; бути свідомістю Всесвіту і совістю людства” [34, с. 406].

С.Л. Рубінштейна, проте збагачена концептом вчинкової організованості історичного людського існування.

Те, що М.М. Бахтін розробляє ідеї вчинку на естетико-філологічному матеріалі, накладає відбиток на змістовлення його теоретизувань. Цей факт рефлексує М.С. Гусельцева: “<...> Обидва автори, вдаючись до різних інтелектуальних стилів, підкреслюють етичний вимір вчинку: М.М. Бахтін вдається до терміна “учасне мислення”, натомість В.А. Роменець відзначає діяльний характер самосвідомості, а тому в трактуванні вчинку виявляється ближче до живої історії і культури, адже вчинок для нього служить зв'язком людини зі світом. У концепції М.М. Бахтіна вчинок, навпаки, є опосередковуючою ланкою між світом об'єктивних цінностей і суб'єктивними переживаннями” [20, с. 97–98]. І справді, останній переважно розмірковує про вчинок як розумовий акт. В.А. Роменець не проходить мимо цієї обставини: “Бахтін виводить за дужки психологічний, або фізичний, бік людської природи” [7, с. 133]. Утім, це не заважає йому бачити вчинок у його справжній суті. Слушно сказати й так: саме “учасне мислення” дозволяє робити це по-справжньому глибоко, оскільки воно не обтяжене поверховою, оманливою конкретикою теоретично прийнятого та особисто опрацьованого.

Будучи екзистенційним вираженням людини певним згустком її психодуховної активності, вчинок, і тут обидва мислителі одностайні, “вміщає у собі, з одного боку, людську неповторність, що виявляється в певний час і за певних умов, а з іншого – смисловий узагальнювальний момент” [Там само]. Іншими словами, вчинок об'єднує у своїй життєдайній екзистенції безліч аспектів і сторін людино-світових і людино-буттєвих взаємозв'язків. Водночас він має свої зовнішні ознаки, які належать до тих, що зазвичай виявляються і видаються за справжні пануючою суб'єкт-об'єктно зорієнтованою свідомістю, зокрема, наукою. Насправді ж, це таке уявлення про вчинок, де він, передусім у результатних моментах свого розвиткового перебігу, майже повністю розбуттєвлений, знеособлений і морально спустошений. Парадоксально, але за такого світосприйняття за достеменно вчинкову активність видається та, що не виявляє людське буття в усій повноті – щонайперше глибинності і вершинності – його живих, одухотворених взаємостосунків люди-

ни з довкіллям і самою собою, тобто усередині себе. На наше переконання, лише діяльно змістовлена, структурно і процесно організована як цикл життєреалізування, активність, через яку людина освоює світ і входить у найенергодаєніші пласти буття-повсякдення й звідти його висвітлює, має підстави називатися ВЧИНКОМ. Тоді це справді вчинок, котрий правдиво означає життя, вводить людину в істину як стан упрозороеної знанням свідомості, ситуаційно єдне з буттям та зі своїм богоподібним єством. Краще про це пише сам В.А. Роменець: “Насправді вчинок опосередковує об'єктивне й суб'єктивне, є водночас і тим, і тим, він розкриває світ ізсередини. Таку рису вчинку Бахтін називає “участным мышлением”. Воно переважає в усіх великих системах філософії – усвідомлено й виразно – в Середні віки, несвідомо й замасковано – у системах філософії та психології XIX – XX ст.” [Там само, с. 134].

Учасне мислення – це особливий підхід свідомості до дійсності, намагання її знайти смисловитоки людського буття й утвердити його у вимірах максимальної цілісності, єдності зі світом, безперервної розвитковості. За його переважання людина діяльно живе у внутрішньому суголоссі із буттям, об'єктивно перебуваючи у світі, не відмежувавшись від них. Отож учинок не просто забезпечує людині можливість здійснитися у згармонізованій єдності з довкіллям, він є актом творення названої єдності, а відтак й оновлення нею власного буття-повсякдення. Інакше кажучи, тут досягається така розвиткова єдність, що сутнісно виражає людське буття як обопільне буття і спів-буття водночас. Слугуючи становленню людини та її повноекзистенційному буттю, вчинок сам є становленням. В.А. Роменець цей момент також відзначає, говорячи, що у М. М. Бахтіна вчинок – це процес становлення, причому обов'язково історичний.

Аргументуємо окреслену світоглядну позицію так. Вочевидь у вчинку людина далеко не тільки реалізує власні прагнення чи задовольняє потреби. Безпосередньо в ньому і завдяки його онтофеноменологічній наявності (як “аттрактору”, “точки біфуркації” чи своєрідного стрибка буття) призупиняється один стан речей й уможливується інший. Не сама собою людина, а людина у бутті-екзистенції, у їх неподільній співприсутності, у вчинку й через вчинок утверджується як субстанція духу-свідомості. В інший спосіб

досягти єднання людини, світу і буття загалом та подолати одвічне їх фізичне розмежування, що стимулює “відступ людини від буття”, а отже зрозуміти справжнє коріння розвиткових змін її драматично наповненому житті, не вдасться. При цьому й учинок не слід обмежувати життєпроявами якоїсь окремо взятої особи. Вчиняти здатні малі та великі об’єднання людей, глобальні спільноти, якщо вони творять у співприсутності буття гармонійно – історично й екзистенційно, змістовлено й людиновимірно, матеріально й духовно.

Вчинок, будучи справжньою реалізацією екзистенційного руху-поступу, живого практикування, – це вища за психософійним змістовленням активність людини з буттям й у проєкції на навколишній світ, це начебто підхоплення творчості-розвитку самої матері-природи задля того, щоб продовжити буттєве вже принципово новим, власне людським чином, – практикуючи власним повсякденням-життям. Адже людина, котра вчиняє, утілює не тільки і не стільки власні бажання і потреби, не стільки саму себе як уособлення Я, скільки волення і покликання самого, просвітленого духом і свідомістю, буття. Точніше, здійснюючи власне людське життєреалізування, вчинок одночасно екзистенційно обіймає й те, що йде від буття, уреальнює буттєво й утілює буттєве.

Віддаючи належне ідеям М.М. Бахтіна, В.А.Роменець відзначає й недоліки. Так, він пише, що “вчинок мислиться Бахтіним як наслідок *прийняття рішення*, як підсумок усіх альтернатив; у ньому всі попередні конфлікти, так чи інакше, знаходять вирішення. Мотиваційний бік учинку, зокрема відповідальність, а також дійовий бік учинку розкриті Бахтіним із достатньою повнотою. На жаль, у його “концепції вчинку” не йдеться про ситуацію. “Відповідальність” можна віднести до післядії” [Там само, с. 136]. У будь-якому разі Володимир Андрійович не лише коментує та інтерпретує ідеї попередника, а й оцінює їх наукову значущість з огляду на шлях, який проходить сам і рухається далі – за горизонт відомого.

За межами діалогу В.А. Роменця із М.М. Бахтіним залишається питання про можливості і потреби вчинкового самовираження практики й повсякденного практикування зокрема в історичному розвитку людства. Саме цей момент потребує роз’яснення. Не будь-який вчинок не забезпечує єднання

людини і буття. Вчиняти можна по-різному. І моральність, відповідальність, буттєвість учинку конкретної особи чи групи також почасти є різними, скажімо, виробничими чи споживацькими. Отож існує небезпека обмежитися абстрактно-узагальненими визначеннями вчинку, не уточнюючи, якого він виду, типу, структури, змістовлення, культурної вагомості тощо. А у підсумку – нехтувати тим, виразом якої практики він насправді є і чи практикує людина творчість як буттєву екзистенцію оновлення світу і самої себе, їх розвиткову гармонійність, а не відчуження. Тому підкреслимо головну думку: лише діяльність як продукування-освоєння, що містить учинковість як свою атрибутивну ознаку, єднає людину і світ, людину і буття. У цьому згармонізованому єднанні має місце оживання істини буття, адже долаються та безвихідь і ті завали, які донині нагромаджені виробничо-модерним існуванням сучасного людства. Найкраще історико-культурне свідчення цьому – творчість В.А. Роменця і М.М. Бахтіна.

ПІДСУМКИ І НАСЛІДКИ

Ідеї, що виголошуються на сторінках тексту В.А. Роменця, присвяченого аналізу позицій М.М. Бахтіна, розкривають учинок змістовно, динамічно, всебічно. Інтерпретуючи їх, знаходимо можливість осмислювати через учинок специфічний спосіб існування людини у світі й у єдності з буттям, а відтак адекватно ставити і вирішувати питання про людське ставлення до дійсності і до процесу пізнання. І для філософа, і для психолога цей момент пізнавального ставлення має непересічну вагомість, адже відкриває горизонт тому, хто прагне збагнути сутність людського існування у Всесвіті.

В.А. Роменця цікавлять не загальні розмови про вчинок, а його конкретика людських змістовлень та формовиявів. Він мислить учинок не в абстрактно-категорійному, а у реально-змістовому наповненні-значенні. Не випадково граничні категорії, якими він оперує, насичені яскравим образним змістом [4]. Лише так, очевидно, можна збагнути, як саме відбувається людська творчість, що тут зріє, визріває, народжується? Як людина, живучи по-людськи, здійснює свій поступ-зреалізування у світі? Мислителя цікавить змістово-смісловне становлення людського життя, котре наповнене злетами і падіннями, ейфорією й драматизмом, векторами руйнування і творення.

Прийнято вважати, що В.А. Роменець – історик психології. Це і так, і не так водночас: *історія психології* для нього – це *історична психологія як одвічно триваюча практика людського самопізнання*. Від початку самоусвідомлення людина рухається у напрямку до самої себе, ставлячи запитання, на які не має однозначних відповідей. Проте й тут у нього освоєна індивідуально своєрідна логіка пошуків у царині всезагального. Зокрема, Володимир Андрійович досліджує саме її і заповідає продовжувати розпочату справу тим, хто обрав його шлях. Наразі ж, отримавши можливість “поговорити” із М.М. Бахтінін і знайшовши в його особі своє друге “Я”, він не приймає класичного, зраціоналізованого наукового нівелювання особистісного витоку у творчому процесі поза його буттєвістю. Водночас утверджує розуміння людини-як-у-світі-особистості, зосереджуючи інтелектуальні зусилля не на суб'єктові, а саме на вчинку, себто на моменті унікальності та сокровенності людського повсякденного практикування. Вчинок відображає не стільки участь у ньому особистості, скільки особистісний момент того, що у світі відбувається екзистенційно – у значенні його неповторності, вишуканості, оригінальності в контексті її єдності з буттям-існуванням. Ті, хто називають себе учнями В.А. Роменця, часом проходять мимо того, що особистісне, екзистенційне для нього – це завжди безпосередньо буттєве, на що, зокрема, вказує й така теза: “У своєму завершенні вчинок має *неповторне буття* – в усій своїй змістовності та неповторній фактичності” [7, с. 136].

Отже, завершеності у людських справах немає – вчинок триває перманентно. Вчинкова ситуація вказує на залежність вчинку від обставин життя і на потребу їх розупредметнення, освоєння, причому головно як вникнення і проникнення у їхню потаємність)⁷. Мотивація означає людську активність, спрямовану на те, щоб вивести потаємне, суще в діяльний контекст свідомості, скинувши з

нього покривало таємничості. Можна сказати і так: перед нами духовно-практичне трансцендування наявного стану невідомості перетворенням його за допомогою цілепокладання в освоювану людською свідомістю й практикуванням у цілому дійсність. Дія як учинок – це безпосередня людино-буттєва реалізація, яка пов'язує і запускає потрібні матеріально-цільові та психодуховні чинники, що переводять потаємне в непотаємне. Саме у такий спосіб учинок перетворює людину та її оточення, збагачує та оновлює її життєповсякдення, причому екзистенційно-практично. Нарешті, післядія – рефлексія над зробленим або скоєним і започаткування наступного вчинку, що перманентно постає із попереднього.

В контексті обстоюваних епістем теоретизування абсолютно неправомірно тлумачити стадії-компоненти вчинку процедурно-технологічно, тобто як виробничу практику докладавання фізичних чи розумових зусиль, де також є свої етапи та структурні елементи. У такий спосіб, тобто вироблюючи, реалізувати вчинок неможливо, як неможливо здійснити творчість – живу, багатогранну цілісність єднання людини і світу, буття, її самості. І справа тут не лише у єднанні, взаємопроникненні людини й оточення (як зовні, так і всередині, коли вона як така зникає). У тім-то і річ, що вчинок, а отже і людина у цій злитості-гармонійності з довкіллям, не зникає, не втрачає своєї окремішності, самостійності, самотності. Вочевидь те, ще не протистоїть оточенню, а збагачується з нього енергією, знаннями, уміннями, нахненнями, цінностями, сенсами та істиною, будучи у щонайтіснішому взаємозлитті з ним, не може зникнути. Людина, котра освоєвчиняє, постає конкретним носієм буття та його часопростору, є представником буття, співтворцем буття і світу, а відтак і самої себе, не втрачаючи при цьому власної унікальності як особистість, екзистенція, живодайна буттєвість. Такої ж унікальності, винятковості набуває й учинок, котрий не можна раціона-

⁷ Стосовно психолога це означає, що він обачливо-уважно проникає у потаємність іншої людини (значення, смисли подій, мотиви, внутрішні зв'язки, закономірності переломленого в ній буття), будучи також потаємністю. Для суб'єкт-суб'єктної психології – це “коло пізнання”, для психолога, котрий діє-мислить учинково, – умова формування екзистенційної мотивації, яка означає людську спонуку до активності як самовияву, самопізнання, самостворення. Пізнаючи іншого, він пізнає себе, при цьому знаходить справедливий той факт, що іншому зовсім не потрібно “допомагати” чи, що гірше, “коригувати” його світосприйняття, домагання, переживання, думки. Психолог має долучатися до буття, яке наявне в іншому, і своїм власним життєздійсненням задіювати до нього інших. Покликання психолога – це життя з буттям, у бутті, де він допомагає людям, світу народжувати, являти на світ персоніфіковані істини, узмістовлення поведінки і життєдіяльності, формоспособи стосунків між людьми, що досі перебувають “у собі”. Якщо це не так, то він перетворюється на виробника, техніка, “фельдшера” (Л.С. Виготський). Звідси важливо не зводити роботу психолога до діяльності виробничого ґатунку [3].

лізувати, не підвладно розуму висловити засобами модерного теоретизування, методологування, логіки.

Ідея вчинку як носія практики-освоєння долає світоглядні обмеження ідеї антропоцентризму, яку піднімають на щит ті, кому, начебто, лише розпад тоталітарної держави дав змогу відкрито говорити про людину як суб'єкта власної життєдіяльності. Вчинок – акт комунікативної природи, причому як у процесуальному, так і в результативному аспектах. Сутнісно він зовсім не зводиться до людиноцентричної активності, а стається як довершена людська справа, спів-учасниками якої є простір і час, світ і буття, зреалізовується як багатоканальний акт спільної людської творчості, де особистісне, екзистенційне буття-продукування людини виступає моментом всезагального буття-вічності. Тоді світ є тим, чим він розкривається у вчинку, а останній охоплює сутнісні формоузмістовлення практичної діяльності людини у світі, у її цілісності, циклічності, досконалості. “Світ, таким чином, – пише академік Володимир Роменець, – є те, що він розкриває зі свого змісту перед учинком, а *вчинок є те, що становить відношення людини до світу*. Вчинок – інструмент розкриття світу, набуття ним визначеностей. І це визначення неповторне, єдине у своєму роді, щось схоже на монаду *Лейбніца*” [Там само, с. 137].

Людина вчинку свідомо того, що коїться з нею і довкола неї, й діючи у світі практично, розвитоково поєднує внутрішнє і зовнішнє як іпостасі свого буття. Усвідомлюючи це, вона не тільки визнає факт присутності у її вчинку інших людей, але й віддає їм належне: діє, продукує, творить, як сказали б М.М. Бахтін і В.А. Роменець, знаючи, що навколишні також думають, вірять, люблять, цінують, переживають, на щось спрямовані, піднімаються і падають у життєвих домаганнях. Практичне тут визначальне стосовно теоретичного, раціонального. Для В.А. Роменця це важливе місце міркувань: “Бахтін віддає перевагу практичному розуму над теоретичним, адже практичний здійснює моральну орієнтацію неповторного суб'єкта в події неповторного буття” [Там само, с. 135]. Останнє, вочевидь, присутнє в категоріях “співчутливо-дійового переживання конкретної неповторності світу” [Там само], з допомогою яких розкривається архітектоніка вчинку. Але це неможливо шляхом виробничого чи технічного перетво-

рення дійсності, де панують лише власні потреби людини “мати”, “здобути”, “вдовольнитися”. Справжня зустріч особи, котра вчиняє екзистенційно із речами, буттям, досяжна лише у творчості як освоєнні-практикуванні, неодмінно проникнутих духом високої моральності та відповідальності. Вже звідси, і тут обидва мислителі цілком солідарні, вчинок безумовно характеризує відповідальне ставлення людини до світу і до власного буття.

Там, де мислителі мають справу з відповідальністю, причому особистісною, екзистенційною, людинобуттєвою, проте не індивідуальною (адже існує велике питання, чи є відповідальною та людина, котра перебуває поза буттям), без моральності не обійтися. Зрозуміло, що це не моральність, до якої закликає гносеологічно зорієнтована етика, а та, що характеризується онтологічним узмістовленням [15, с. 303–344]. Найближчим чином це співпадає з екзистенційно-життєвою позицією, турботливою активністю як людини, так і загалу. Говорячи про відповідальність як невід'ємну ознаку вчинку, М.М. Бахтін і В.А. Роменець мають на увазі екзистенціальну турботу. На це передусім указує постановка питань, яку В.А. Роменець знаходить у М.М. Бахтіна: “<...> За що суб'єкт вчинку може нести відповідальність, що належить індивідові, а що виходить за його межі – перебуває у самому вчинку?” [7, с. 133–134]. Отож мовиться про екзистенційний, людинобуттєвий учинок як турботу, тобто про *турботливий учинок*, котрий нічим іншим й не може бути, адже його квінтесенція описується терміном “моральний” у значенні “відвертий”, “уважний”, “проникливий”, “вільний”, себто “відповідальний”. Більше того, методологічно тут категорія *відповідальності* стає співзвучною категорії *свободи*: лише з вільної екзистенційної турботи витікає відповідальність, а не навпаки.

Відповідальний учинок, про це В.А. Роменець упродовж творчого шляху пише неодноразово, зовсім не обов'язково отримує винагороду. Швидше, буває так, що він накликає на людину, котра екзистенційно вчиняє, неприємності, страждання, біди. Власне, такою є природа людської відповідальності – обтяжувати повсякдення, ускладнювати буття. Проте саме тому, що людина живе в турботах і клопотах, отже й вчиняє під їх безперервним тиском, вона знаходить вищий смисл життя і свою буттєву значущість. Завдяки унікальності, доленості, співбуттє-

вості, вчинок, а разом з ним і сама людина, досягає величі, слави, вічності... У цьому зв'язку В.А. Роменець виокремлює “одне з найважливіших синтезуючих місць з аналізованого трактату Бахтіна”: “Відповідальний учинок один долає всіляку гіпотетичність, адже... він є здійсненням рішення вже безвизначно, не виправно й безповоротно; вчинок – останній підсумок, всебічний остаточний підсумок, всебічний остаточний висновок; учинок стягує, співвідносить і вирішує в єдиному й неповторному і вже достатньому контексті і сенс, і факт, загальне й індивідуальне, реальне й ідеальне, адже все входить у його відповідальну мотивацію; у вчинку вихід з можливості в унікальність тільки раз і назавжди” [Там само, с. 136]. А позаяк учинок йде не стільки від особистості, скільки від буття, то він “стає святим і безгрішним, адже тут немає суб'єкта вчинку” [Там само]. Ось чому вчинок як універсальний принцип і спосіб самовідтворення буття, що інтегрує у собі його щонайвищі і найзагальніші цінності, уможливує справжню безсмертність людини, долучає її до вічності.

З факту відповідальної природи вчинку, його чуттєво-переживальної, емоційної, образно-особистісної “навантаженості”, і за М.М. Бахтіним, і за В.А. Роменцем, впливає естетична насиченість будь-якого вчинку. Власне, так і має бути. Людина – це від першопочатку суще, вона здійснює себе чуттєво-предметно, естетично, зі всіма неминучими у цьому формозмістовому контексті буття наслідками. Саме у вчинку здійснюється естетичне за своєю природою проживання, своєрідне чуттєве вживання людини в довкілленеву реальність і у себе саму, а також екзистенційно-синтетичне переживання всього цього у такий спосіб опрацьованого нею матеріалу буття-повсякдення. Так постає *особа-творець*, яка взаємопроникнена з оточенням естетично. Якраз на цьому рівні вона випробовує свою особисту, інтимно-неповторну прив'язку до предметів, явищ та інших урельностей світу. Саме у цьому разі формуються глибоко особисті почуття, зразки розуміння і поведінки з ними. Естетичне освоєння просто незамінне, зокрема для витлумачення і реалізації вчинку, без цього людина не здатна відкрити наявний світ у його *власній природі*.

Отже, в естетичного вчинення, порівняно з усією рештою різновидів освоєння речей, є та безперечна перевага, що воно найближче перебуває до власної природи освоюваного,

тобто найбільше характеризується буттєвістю. Навіть виробничо-практична естетика (що закономірно просякнута духом виробляючого існування людності) у певному сенсі не становить винятку. М.М. Бахтіну саме тому вдалося так далеко просунути у глибини вчинкового існування людини, розгадати вчинкову природу її творчості, що він здійснював свої пошуки на одному із різновидів естетичної царини – словесності.

У будь-якому разі *естетичне вживання* людини в буттєві горизонти повсякдення дозволяє їй предмет схопити і суб'єктивно, й об'єктивно, – у їх розвитковій єдності. За суб'єктивізацією розгортається об'єктивізація, і вона надає вказаному вживанню можливість осягнути предметну індивідуальність як єдину, цілісну, якісно своєрідну. Саме у такому “зчепленні” суб'єктивізації та об'єктивізації вчинок творить-народжує нове буття “тут і тепер”. Власне, таким чином і сам він народжується, постає, вдосконалюється, довершується.

Звертання обох названих мислителів до естетичного у вчинку, зокрема до моменту вживання, абсолютно доцільне, зважаючи на те, що природа (буття) речей (включаючи й особу) дається людині, котра вчиняє, безпосередньо, у своїй сокровенності. На цьому рівні вона від початку настановлена на світ і на буття, найближче проникається екзистенційною присутністю останнього у своєму житті, усвідомлює власне існування як належне його тотальності. Саме тут, усвідомлюючи неподільне злиття зі світом-оточенням, людина на рівні продуктивно-поетичної творчості, вже у пристрасно-образному спогляданні, здатна проникатися, чути незфальшовані виклики буття. Звідси вона підіймається вище у психодуховному розвитку і будує своє життя відповідально, морально, а відтак вчинково. Доки її активність не збагачена духом морально-турботливої поведінки, доки вона не відчула борг і відповідальність за те, що робить і вчиняє перед лицем буття, вона не може здійснити повноцінний учинок й не здатна отримати свободу діяти за велінням совісті, “серця” (П. Юркевич).

Звісно, у рамках однієї статті неможливо торкнутися всіх ідей і концептів діалогу В.А. Роменця із М.М. Бахтіним. Проте навіть те, що вдалося висвітлити, переконує, що той революційний прорив у світобаченні і світоставленні, до якого закликає філософія і психологія кінця ХХ – початку ХХІ століття насправді

стався – у творчості названих видатних мислителів. І творчістю тут є саме їхнє життя, щонайперше їх творчий шлях у науці. Стосовно постаті Володимира Андрійовича, то для нас це очевидно і не потребує додаткових аргументацій.

Зрозуміло лише одне: потрібно рухатися далі, розробляючи конкретні питання людського у світі його буття-існування. Адже у цьому й полягає сутність тієї психології, про долю якої невтомно піклувався великий достойник щедрої української землі.

1. *Абульханова К.О.* Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології / К.О. Абульханова // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 37–51.

2. *Алієв Ш.Г.* Створюючий і виробничий різновиди практики / Ш.Г. Алієв // Філософська думка. – 1999. – № 4. – С. 3–18.

3. *М'ясоїд П.* Наука і практика у роботі психолога / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2004. – № 3. – С. 5–74.

4. *М'ясоїд П.* Володимир Роменець: від психології творчості до творчості у психології / П. М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2011. – № 2. – С. 64–92.

5. *М'ясоїд П.А.* Курс загальної психології: підручник: у 2 т. / П.А. М'ясоїд. – К.: Алерта, 2011. – Т. 1. – 496 с.; 2012. – Т. 2 – (у друці).

6. *Роменець В.А.* Історія психології ХІХ – початку ХХ століття: навч. посіб. / В.А. Роменець. – К.: Вища шк., 1995. – 614 с.

7. *Роменець В.А.* Історія психології ХХ століття: навч. посіб. / В.А. Роменець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 989 с.

8. *Роменець В.А.* Постановня канонічної психології / В.А. Роменець // Основи психології: підручник / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 6-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – С. 605–621.

9. *Роменець В.А.* Унікальність і відповідальність вчинку як засади його рефлексивності / В.А. Роменець // В.А. Роменець // “*Argo vetus – Argo nova*”: М.М. Бахтін. – 2-е вид., стереотип. – К.: Гнозис, 1999. – С. 7–15.

10. *Татенко В.О.* Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології / В.О. Татенко, В.А. Роменець // Основи психології: підручник / за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 6-е вид. – К.: Либідь, 2006. – С. 161–193.

11. *Татенко В.О.* Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316–358.

12. *Фурман А.В.* Володимир Роменець як методолог психософійного духу / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 7–14.

13. *Алієв Ш.Г.* Осваивающая практика: становление – категории – реальность / Ш.Г. Алієв. – Харьков: Основа, 1998. – 256 с.

14. *Алієв Ш.Г.* Практика как освоение / Ш.Г. Алієв. – Донецк: РЕП Лебедь, 1995. – С. 18–29.

15. *Алієв Ш.Г.* Человек: способ и смысл существования / Ш.Г. Алієв [Электронный ресурс]. Режим доступа: // http://s-g-aliev.narod.ru/works/chelovek_sposob_smysl_sushchestvovania.rar

16. *Бахтин М.М.* Архитектоника поступка / М.М. Бахтин // Социологические исследования. – 1986. – № 9. – С. 183–204.

17. *Бахтин М.М.* К философии поступка / М.М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. Ежегодник. 1984 – 1985. – М.: Наука, 1986. – С. 80–160.

18. *Брушлинский А.В.* Психология субъекта / А.В. Брушлинский. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”; СПб.: Изд-во “Алетейя”, 2002. – 272 с.

19. *Выготский Л.С.* Исторический смысл психологического кризиса. Методологическое исследование / Л.С. Выготский // Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6 т. М.: Педагогика, 1982. – Т. 1. – С. 291–436.

20. *Гусельцева М.С.* Наследие В.А. Роменца в истории украинской психологии / М.С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2011. – № 6. – С. 94–107.

21. *Джохадзе И.* Homo faber и будущее труда / И. Джохадзе // Логос – 2004. – № 6. – С. 3–17.

22. *Лазарев В.С.* Кризис “деятельностного подхода” в психологии и возможные пути его преодоления / В.С. Лазарев // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 33–47.

23. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев // Леонтьев А.Н. Избр. психол. произв.: в 2 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – С. 94–231.

24. *Леонтьев Д.А.* Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному / Д.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2011. – № 1. – С. 3–27.

25. *Ломов Б.Ф.* Категория общения и деятельности в психологии / Б.Ф. Ломов // Вопросы философии. – 1979. – № 8. – С. 34–47.

26. *Маркс К.* Экономическо-философские рукописи 1844 года / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. – Соч.: 2-е изд. – Т. 42. – С. 113–127.

27. *Маркс К.* Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. – Соч.: 2-е изд. – Т. 3. – С. 7–544.

28. *Михайлов Ф.Т.* Предметная деятельность... чья? / Ф.Т. Михайлов // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 10–26;

29. *Петровский В.А.* Очерк теории свободной причинности / В.А. Петровский // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Шур. – М.: Смысл, 1997. – С. 124–144.

30. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы психологии в трудах Карла Маркса / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – С. 19–46.

31. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1989.

32. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – С. 43–280.

33. *Рубинштейн С.Л.* Проблема способностей и вопросы психологической теории / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С. 220–235.

34. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб.: Питер, 2003. – С. 281–426.

35. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека. Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 416 с.

36. Слободчиков В.И. Деятельность как антропологическая категория (о различении онтологического и гносеологического статуса деятельности) / В.И. Слободчиков // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 48–57.

37. Соколова Е.Е. Идеи О.М. Леонтьева и его школы о поступке как единице анализа личности в их значении для исторической психологии / Е.Е. Соколова // Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии (школа А.Н. Леонтьева) / Под ред. А.Е. Войскунского, А.Н. Ждан, О.К. Тихомирова. – М.: Смысл, 1999. – С. 80–117.

38. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне: пер. с нем. / Ю. Хабермас. – М.: Изд-во “Весь Мир”, 2003. – 416 с.

39. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления: пер. с нем. / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 447 с.

40. Швырев В.С. О деятельностном подходе к истолкованию “феномена человека” (попытка современной оценки) / В.С. Швырев // Вопросы философии. – 2001. – № 2. – С. 107–115.

41. Ярошевский М.Г. История психологии / М.Г. Ярошевский. – 3-е изд. перераб. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.

АНОТАЦІЯ

Алієв Шамсутдін Гаджієвич, М'ясоїд Петро Андрійович, Фурман Анатолій Васильович.

Вчинкова природа практики (філософсько-психологічна інтерпретація творчого діалогу В.А. Роменця із М.М. Бахтіним).

Досліджується діалог В.А. Роменця із М.М. Бахтіним, присвячений осмисленню вчинкової природи практики як специфічного способу людського буття. Розкривається методологічна значущість положення про вчинкову природу практики для психології, критично оцінюються концепції, які апелюють до людської суб'єктивності, до людини як суб'єкта власної життєдіяльності і власного психічного розвитку. Серед інших питань характеризується “робота” естетичного витоку у вчинковому освоєнні людиною дійсності. Простежено місце і роль учинку в самовизначенні і самоствердженні людини зі світом та із буттям загалом.

Ключові слова: В.А. Роменець, М.М. Бахтін; філософія, історія, психологія, історична психологія; учинок, діяльність, практика, істина; людина, світ, суб'єкт, об'єкт; буття, життя, повсякдення; освоєння, продукування, екзистенція, творчість; вчинок-подія, моральність, відповідальність; естетичне вживання, учасне мислення, відповідальний учинок.

АННОТАЦИЯ

Алиев Шамсутдин Гаджиевич, Мясоид Пётр Андреевич, Фурман Анатолий Васильевич.

Поступковая природа практики (философско-психологическая интерпретация творческого диалога В.А. Роменца с М.М. Бахтиным).

Исследуется диалог В.А. Роменца с М.М. Бахтиным, посвященный осмыслению поступковой природы практики как специфического способа человеческого бытия. Раскрывается методологическая значимость положения о поступковой природе практики для психологии, критически оцениваются концепции, апеллирующие к человеческой субъективности, к человеку как субъекту собственной жизнедеятельности и собственного психического развития. В числе других вопросов характеризуется “работа” эстетического начала в поступковом освоении человеком действительности. Прослежено место и роль поступка в самоопределении и самоутверждении человека с миром и с бытием в целом.

Ключевые слова: В.А. Роменець, М.М. Бахтин; философия, история, психология, историческая психология; поступок, деятельность, практика, истина; человек, мир, субъект, объект; бытие, жизнь, повседневность; освоение, продуцирование, экзистенция, творчество; поступок-событие, нравственность, ответственность; эстетическое вживание, участное мышление, ответственный поступок.

ANNOTATION

Aliyev Shamsutdin, Myasoyid Petro, Furman Anatoliy V.
Action Nature of Practice (philosophical-psychological interpretation of creative dialogue of V. Romenets' with M. Bahtin).

The dialogue of V. Romenets' with M. Bahtin, devoted to comprehension of action nature of practice as a specific way of human existence has been investigated. The methodological significance of statement about action nature of practice for the psychologist has been revealed, the concepts, which appeal to human subjectivity, to a human as a subject of his own life activity and psychological development have been critically estimated. The place and role of an action in self-determination and self-realization of a human have been deduced.

Key words: V. Romenets', M. Bahtin; philosophy, history, psychology, historical psychology, action, activity, practice, truth; human, world, subject, object; being, life, routine; comprehension, production, existence, creativity; action-event, morality, responsibility; esthetic embodiment, modern way of thinking, responsible action.

Надійшла до редакції 29.02.2012.